

Menâkıb-ı ‘Ali Es-Semerkândî’de -mİş eki Amjed Mansur*

Öz

-mİş eki, Türk dilinin tarihî dönemlerinde çeşitli fonksiyonlarda kullanılmıştır. Ek, genellikle dil uyumuna uygun olarak kullanıldığı halde dudak uyumuna girmesi çok geç dönemlerde gerçekleşmiştir. Hatta dudak uyumuna en geç giren eklerden biri olduğu da söylenebilir. Bu sebeple ekin kullanımı hem eserin nüshalarının tarihlendirilmesi hem de benzer morfolojik şekillerin tarihî süreçteki gelişmeleriyle ilgili önemli bir bilgi kaynağı durumundadır. Üzerinde çalışılan Menâûb-ı ‘Ali Es-Semerkândî adlı metin 17. yüzyılda istinsah edilmiştir ve söz konusu ekle ilgili önemli veriler barındırmaktadır. Bu alanda başka çalışmalar yapılmış olsa da bu çalışma dudak uyumu konusunu ele alacak çalışmalara kaynaklık edecek nitelikte olacaktır. Üzerinde çalışılan eserde -mİş eki, yuvarlak tabanlı fiillerden sonra hem düz dar hem de dudak uyumuna girmiş şekliyle yuvarlak olarak tespit edildiğinden ekin bütünüyle dudak uyumuna girmediği söylenebilir. Eserdeki bu durum ekin dudak uyumuna girme sürecinde olduğunu göstermektedir. Çalışmada ‘Menâûb-ı ‘Ali Es-Semerkândî’ adlı eserde geçen -mİş eki almış fiiller incelenerek konu ile ilgili sayısal veriler ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Menâûb-ı ‘Ali Es-Semerkândî, Türk Dili Tarihi, Klasik Osmanlı Türkçesi, -mİş eki, Batı Türkçesinde dudak uyumu.

* Doktora öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul/Türkiye, amjad3_mansour@yahoo.com, orcid.org/0000-0002-9678-6137

The -miş suffix in Menâķib-i   Ali Es-Semarķandi

Abstract

The -miş suffix has been used in various functions in the historical periods of the Turkish language.

Although the suffix is generally used in accordance with language harmony, its inclusion in labial harmony was very late. It can even be claimed that it is one of the latest suffixes included in labial harmony.

Therefore, the use of the suffix is an important source of information about both the dating of the copies of the work and the development of similar morphological figures in the historical process. The work named Menâuib-i   Ali Es-Semer andi, which is being studied, was copied in the 17th century and contains important data about the said suffix.

Although other studies have been conducted in this field, this study will be a source for studies on labial harmony. Since the -miş suffix is found to be round as included in both unrounded narrow vowel and labial harmony after round-based verbs, it can be claimed in the work studied that the suffix is not completely included in labial harmony.

This situation in the work shows that the suffix is in the process of being included in labial harmony. In the study, the verbs with the -miş suffix in the work “Menâuib-i   Ali Es-Semer andi” will be examined and numerical data on the subject will be revealed.

Keywords: Menâuib-i   Ali Es-Semer andi, History of Turkish Language, Classical Ottoman Turkish, The -miş suffix, Labial harmony in Western Turkish Language

Giriş

Üzerinde çalışılan “Menâkıb-ı ‘Ali Es-Semerkandî” adlı eser Nizam Efendi (H.1082-M.1660) tarafından 17. yüzyılda kaleme alınmıştır. 116 yapraktan oluşan ve harekeli nesih ile istinsah edilen eser, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonunda No: F4606 koduyla muhafaza edilmektedir.

Türkçede çok eski dönemlerden beri kullanılan -mİş eki, hemen hemen bütün Türk dili alanlarında oldukça yaygın, işlek bir ektir. Türkiye Türkçesinde dil ve dudak uyumuna tabi şekilde eklendiği fiillere (-mİş, ڤmUş) geçmiş zaman anlamı kazandırmaktadır. Dil bilgisi kitaplarında bu ek için farklı terimler kullanılmaktadır. Bunlar rivayet geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve -mİş’li geçmiş zaman olarak zikredilebilir. Ek ayrıca sıfat fiil eki olarak da kullanılmaktadır. Bu zaman eki, iki farklı fonksiyona sahiptir ve iki çeşit anlam ilgisini ifade eder. Birinde geçmişte vuku bulan bir oluş ya da kılışın olayı anlatan kişi tarafından görülmediği, başka biri tarafından nakledildiği durumlar ifade edilir. Diğerinde ise önceden olmuş ama dile getiren tarafından sonradan fark edilmiş veyahut görülmüş bir oluş ve kılışın olduğu durumlar anlatılır.¹ Eski Türkçede bu ekin yalnızca -mİş olarak düz-dar şekli kullanıldığı gibi Batı Türkçesinin ilk devrinde de yalnızca düz şekli kullanılmıştır. Günümüz Türkçesinde ise bu ek -mİş, -mUş şeklindedir.² Ancak filimsiler kategorisinde incelenen bu ek karmaşık gramer yapısından dolayı hem sıfat-fiil hem de isim kategorileri içerisinde değerlendirilmiştir. -mİş eki sıfat-fiil eki olarak incelendiğinde, -mİş ekini alan sıfat-fiilde zaman anlamı ön plandadır. Aynı zamanda birleşik fiillerin oluşmasını sağlayan bu yapının fiilleri andıran:

1. Oluş, kılış ifadelerini korumaktadırlar,
2. Fiillerin olumlu şekillerine getirildiği gibi ve olumsuzluk anlamlarını kaybetmezler,

gibi özelliklerinin yanı sıra sıfat-fiillerin anlam ve söz dizimsel fonksiyonlarından isimlere has şu özellikler de tespit edilebilir:

1. İsim soylu kelimeler gibi çekimlenir ve hal, çokluk, iyelik gibi isim çekim ekleri alırlar,
2. Sıfat-fiiller, isimden önce gelir ve sıfat tamlamasının sıfat grubu olurlar.³

1 Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, s. 80.

2 Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2021, s. 300.

3 Sadybekov Kurmangazy, “-miş/miş Sıfat-Fiil Eklerinin Tarihi Gelişimi Üzerine (Memlük Kıpçak Eserleri Örneğinde)”, *Turkish Studies*, volume 10/16, 2015, p. 987.

1. -mİş Ekinin Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Durumu

-mİş Öğrenilen Geçmiş zaman eki, Türk dilinin tarihî devirlerinde Orhun Yazıtlarından itibaren kullanılmıştır. Orhun Türkçesinde -mİş ekinin sonunda bulunan /ş/ ünsüzü, art ünlülü sözcüklerde de /ş/ harfi ile yazılmamışsa çoğunlukla ön /s/ işareti ile yazılmıştır. Thomsen buradaki /s/ harfinin /ş/ değerinde olduğunu söylemiştir. Araştırmacı bu ekin yazıçevrimini art ünlülü sözcüklerde -m(1)ş ve m(1)s olarak tanımlamış ve ilerleyen süreçte yazıtlar üzerinde çalışan bilim insanları bu görüşü kabul etmiştir.⁴ Eski Uygur Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman ve isim-fiil eki olarak -mİş kullanılmaktadır. -mİş Sıfat-fiil eki n ağızında -maş, -mäş; nadir olarak da -muş, -müš eki olarak kullanılmıştır ve olumsuzluk eki olan -mA-‘yı almamaktadır.⁵ Karahanlı Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki -mİş şeklinde kullanılır.⁶ Çağatay Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki -aan ê(r) miş mên örneğinde olduğu gibi kullanılır.⁷ Eksiksiz ve/veya dolaylı içerik ifade eden fiil biçimi Orhun Yazıtındaki -mİş ekini göstermektedir.⁸ Eski Türkçe döneminden beri kullanılagelen -mİş eki, çağdaş Türk lehçelerinin bazılarında işlek olarak varlığını sürdürürken, bazılarında ise işlek olmayan yahut çok ender kullanılan bir ek durumundadır. Eski Oğuz Türkçesinin öğrenilen geçmiş zaman eki sadece ƒmİş’tir. Daima düz ünlülü olarak kullanılan ek dudak uyumuna tabi olmayan eklerdendir. Bu dönemin eserlerinde bazen de aynı görevde kullanılan -yUpdUr eki ile karşılanmıştır.⁹ Dil uyumu, Türkçenin temel ses kuralarından olup Batı Türkçesinde ƒken, ƒyor, +ki gibi bazı kural dışı örnekler dışında süregelen devam etmiştir¹⁰. Eski Anadolu Türkçesi döneminde -mİş ekinin ünlüsü düz-dar olarak kalmış, dudak uyumuna girmemiş, daima -mİş olarak kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesinin sonlarına doğru dudak benzeşmesine uğrayarak bugünkü -mİş, ƒmUş şeklini almıştır.¹¹

4 Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016, s. 55.

5 Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Ankara, Türk Dili Kurumu Yayınları, 2007, s. 81.

6 Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008, s. 186.

7 Günay Karaağaç, *Çağatayca El Kitabı*, İstanbul, Kesit Yayınları, 2012, s. 136.

8 Marcel Erdal, *A Gramer Of Old Turkic*, Leiden, Boston, Brill, 2004, s. 239.

9 Vahit Türk- Şaban Doğan- Yasin Şerifoğlu, *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*, İstanbul, Kesit yayınları, 2016, s. 50.

10 Musa Duman, “Eski Türkiye Türkçesi Dönemine Ait Bazı Metinlerdeki Dil Uyumuna Aykırı Örnekler Üzerine”, *Makaleler Eski Türkiye Türkçesinden Osmanlı Türkçesine* (içinde), İstanbul, Kesit Yayınları, s. 11-14.

11 Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi, Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, s. 600.

Ekin çekiminde zamir kökenli şahıs ekleri uygulanmaktadır.¹² Öğrenilen geçmiş zaman ve sıfat-fiil eki genellikle *-mİş* şeklindedir ancak nadir olarak *-mUş* şekli de görülebilmektedir.¹³ Yukarıda verilen bilgiler sonucunda *-mİş* ekinin tarihî Türk lehçelerinin tüm devirlerinde kullanılan ortak bir ek olduğu şüphesizdir. Bu çalışmada klasik Osmanlı Türkçesi dönemi eserlerinden biri olan Menâûıb-ı èAli Es-Semerúandî’de *-mİş* ekinin kullanım sıklığı, fonolojik ve morfolojik hususiyetleri gibi özellikleri incelenerek konuya katkı sunulmaya çalışılacaktır. 17. yüzyılda yazılmış olan eserlerde dudak uyumunun başladığını söylemek mümkündür. Uyumun ne kadar ilerlemiş olduğu diğer eserlere bakarak öğrenilebilir lâkin imla buna olanak sağlamamaktadır.¹⁴

Türkçenin çok eski dönemlerinden beri kullanılmakta olan *-mİş* eki öğrenilen geçmiş zaman ve geçmiş zaman sıfat-fiil ekidir. Ek, Eski Türkçe, Orta Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde *-mİş* şeklindedir. *-mİş* eki Çağdaş Türk lehçelerde hem görülen geçmiş zaman anlamında hem sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır. Özellikle de Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesi, Azeri Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Kıpçak lehçelerinde *-mİş* ekinin haricinde *-gAn* eki de görülen geçmiş zamanı karşılamak amacıyla kullanılmıştır. Bunun yanında Karluk grubu Türk lehçelerinde ise *-mİş* eki sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır ve kalıcı isimler yapmaktadır. *-mİş* eki Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır fakat görülen geçmiş zamanı karşılamak için *-gAn*, *-ikÄn*, *-xpti*, *-xptu*, *-Iptır*, *-Uptur* şekilleri de kullanılmıştır. Bu ek Osmanlı Türkçesinden başlamak üzere zamanla dudak uyumuna girerek Türkiye Türkçesinde *-mİş*, *-mUş* şeklinde kullanılmaktadır.¹⁵

2. Menâûıb-ı èAli Es-Semerúandî’deki -mİş Ekinin Durumu

Menâûıb-ı èAli Es-Semerúandî, Nizam Efendi tarafından harekeli nesih ile yazılmıştır. Eserin bu özelliği fonetik ve morfolojik özelliklerin tespitini kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla fonetik konulu çalışmalar için elverişli bir kaynak durumundadır. *-mİş* eki Osmanlı Türkçesi Döneminde düz-dar olarak kullanılmak-

12 Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2009, s. 137.

13 Hayati Develi, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17.Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumları*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995, s. 70.

14 Yavuz Kartalhoğlu, *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni 16, 17 ve 18 Yüzyıllar*, Ankara, Türk Dili Kurumu Yayınları, 2011, s. 137.

15 Ahmet Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2012.

tadır ancak 17. yüzyılda yazılan nüshalardan başlayarak bazı eserlerde nadiren dudak uyumuna uygun şekilde -mUş şekli de tespit edilmiştir.

Bazı metinlerde üstün, esre, ötre ve sükûn ile yazılmıştır. Bu hareketler yardımcı ile eklerdeki dudak uyumunu tespit etmek, dil uyumuna göre daha kolaylaşmıştır. Harekenin bulunmadığı metinlerde ise ۛ ve ۜ harfleri ile gösterilmiştir. Çünkü bu ünlü işaretleri Arap harfli metinlerde yuvarlaklığı veya düzlüğü açık ve net bir şekilde ortaya koyulmuştur.¹⁶

17. Yüzyılda eserimizde -mİş ekinin benzer durumda olduğu eserler *Zafer nâme*, *Râfi'ü'l-Gubüş fi Fazâilli'l-Hubüş*, *Mir'ätü'l-Ahlâk*, *Delâ'il-i Nübüvvet-i Muhammedî* ve *Şeymâ'il-i Fütüvvet-i Ahmedî* ve *Kitâb-ı Şatabiyye Tercümesi* örnekleridir.¹⁷

İnceleme yapılan *Menâûb-ı èAli Es-Semerúandi* adlı eserde de ekin durumu genel anlamda dönemin diğer eserleriyle aynıdır denebilir. Ek hemen her dönemde zaman eki olmasının yanında sıfat fiil eki ve isim yapım eki olarak da kullanılmaktadır. Buna mukabil olarak ismi geçen eserde de öğrenilen geçmiş zaman eki, geçmiş zaman sıfat-fiil eki ve kalıcı isim yapma eki olarak kullanılmıştır.

17. yüzyıl yazılmış olan *Menâûb-ı èAli Es-Semerúandi*'de -mİş eki düz-dar şekilde bulunmaktadır. Ancak eserdeki bazı örneklerde yuvarlak ünlülü olarak -mUş şekliyle tespit edilmiştir. †

Ek, incelenen metinde dudak uyumuna girmeksizin sadece düz ünlülü şekilde (-mİş) 429 defa, yuvarlak ünlülü fiillerden sonra dudak uyumuna girmiş şekilde (-mUş) 68 defa ve (*imiş*) şeklinde 27 defa kullanılmıştır. *Menâûb-ı èAli Es-Semerúandi*'de öğrenilen geçmiş zaman ve geçmiş zaman sıfat-fiil eki olan ek kalın düz-dar ünlülü (*-mış*) olarak 199; ince düz-dar ünlülü (*-miş*) olarak 230; dudak uyuma girmiş halde kalın ünlülü (†-muş) olarak 66 ve ince ünlülü (-müş) olarak 2 defa tespit edilmiştir.

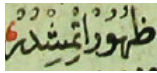
2.1. Düz Ünlülü Örnekler

2.1.1. -mİş Görülen Geçmiş Zaman Ekinin Düz-Dar Ünlülü Yazılan Bazı Örnekleri

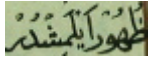
Aşağıda *Menâûb-ı èAli Es-Semerúandi*'de -mİş eki (zaman eki/sıfat fiil eki/kalıcı isim) alan örnekler soldan sağa doğru sırasıyla Arap harfleriyle yazılışı, transkripsiyonu, sayfa ve satır numarası ile verilmiştir.

16 Kartalioğlu, a.g.e. s.103.

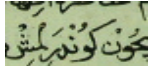
17 a.g.e., s. 135-137.

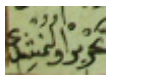
zuhûr itmişdür (2a/14)

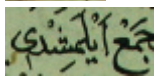
zuhûr eylemişdür (3a/9)

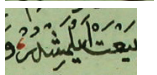
içün gönderilmiş (3a/11)

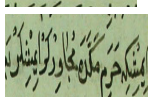
tahrîr olunmışdı (3a/15)

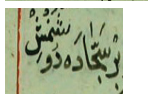
Ceme eylemişdi (3b/2)

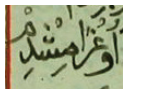
bey‘ at eylemişdür (4b/6/7)

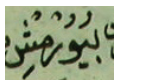
imîş ki . . . imîşler (8b/6)

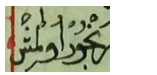
bir seccâde düşünmiş (10b/6)

uğramışdım (20b/9)

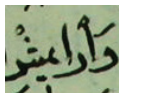
buyurmuş (21a/2)

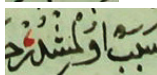
rencûr olmuş (21b/11)

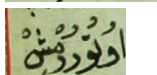
helâk olmuş (22a/1)

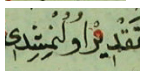
var imîş (26a/2)

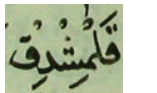
sebeb olmuşdur (29b/12)

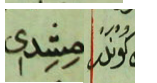
otururmuş (30a/9)

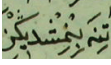
taqđir olunmışdı (33b/5)

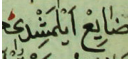
qalmışdıq (34a/9)

göndermişdi (34b/9).

atına binmişdiniz (36a/3)

zâi‘ eylemişti (37b/10)

gelmişimdür (41b/10)

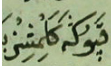
yazılmış (43a/15)

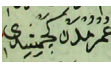
dīvân imiş (45a/9)

ötürü gelmişizdür (47b/1)

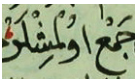
kapuña gelmişiz (51a/8)

‘ömürümden geçmişdi (52a/11)

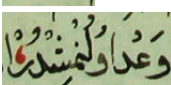
olur imiş (52b/6)

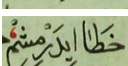
cem‘ olmişlar (52b/8)

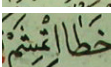
tutmuş (52b/9)

ve‘ d olunmuşdur (54a/14)

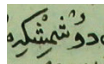
ḥaṭa idermişim (61a/14)

ḥaṭa itmişim (61b/1)

anı unutmuşam. (63a/8)

düşmiş . . . düşmüş ki (61b/4)

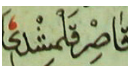
unutmuşam (63b/8)

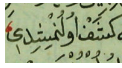

unutmuş (64b/6)

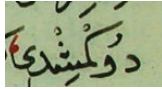

qâşır qalmışdı (68b/15)

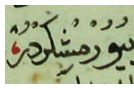

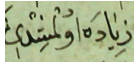
keşf olunmuşdı (72b/8)

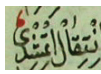
dökmişdi (77b/6)

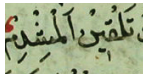
buyurmuşlardur (78b/12)

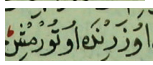
ziyâde olmuşdı (79b/12)

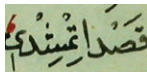
intikâl itmişdi (80a/6)

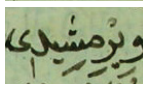
telkin almışdım (80a/9)

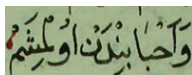
üzerende oturmuş.(83b/5)

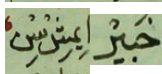
kaşd itmişdi (85a/7)

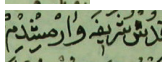
virmişdi (89b/6)

ahbâbından olmuşam (91b/2)

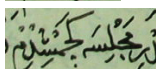
habîr imişsin (94b/8)

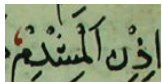
Kuds-i Şerîfe varmışdım (96b/2)

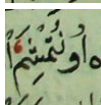
mâlik olmuşdı (106a/3)

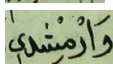
meclise giçmişdim (106a/14)

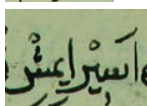
izin almışdım (107b/3)

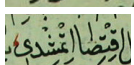
unutmuşam (107a/14)

varmışdı (110b/11)

esir imiş (111b/1)

iktizâ itmişdi (112a/3)

2.1.2. -mİş Sıfat-Fiil Ekinin Düz-Dar Ünlülü Yazılan Bazı Örnekleri

hâzır olmuş gördük (7a/13)

zamân 'aceb olurmuşki (47a/2)

2.1.3. -mİş Kalıcı İsim Yapma Ekinin Düz-Dar Ünlülü Yazılan Bazı Örnekleri

yetmiş (56b/15)

2.2. Yuvarlak Ünlülü Örnekler

2.2.1 -mİş Görülen Geçmiş Zaman Ekinin Dudak Uyumuna Girmiş Şekilde (-mUş) Yuvarlak Ünlülü Yazılan Bazı Örnekleri

hâzır olmuşlar (5b/4)

'âşık olmuşdum (11b/9)

süvâr olmuş (12a/1)

cem' olmuşlardı (17a/1)

süvâr olmuşlar (18b/15)

şâbit olmuşdur (19b/10)

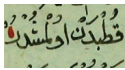
leyyin olmuş (22a/11)

izin olmuşdur (29b/4)

ma' lûmîñiz olmuşdur (29b/7)

olmuşsın (30b/1)

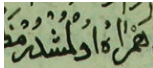
taqdîr olunmuşdı (36b/3)

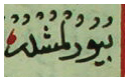
ķıţbdan olmuşdur (36b/7).

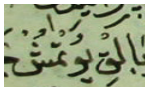
ķomuşdum (37a/4)

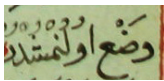
hemrâh olmuşdur (37b/2)

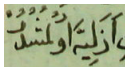
buyurulmuşdur (37b/4)

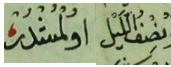
balık yutmuş (38a/11)

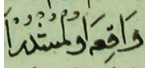
vaz‘ olunmuşdur (41b/13)

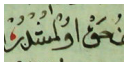
ezelliye olmuşdur (43b/14)

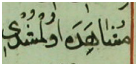
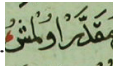
Nişfu’l-leyl olmuşdur (44a/9)

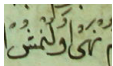
vâқи‘ a olmuşdur (44b/12)

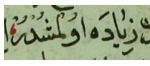
ħaķķ olmuşdur (46b/11)

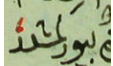
muķdder olmuş . . . müşâhede olmuşdı (49a/4/5)

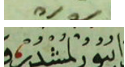
nehi olunmuş (49b/14)

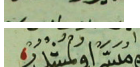
ziyâde olmuşdur (50a/3)

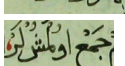
buyurulmuşdur (50b/13)

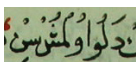
buyurulmuşdur (51a/2)

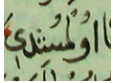
müyesser olmuşdur (56b/9)

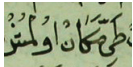
cem‘ olmuşlar (59a/7)

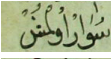
delü olmuşsın (63b/1)

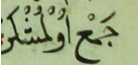
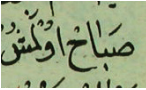
olmuşdı (63b/14)

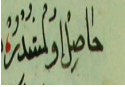
ţayy-ı mekân olmuş (71a/4)

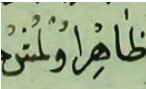
süvâr olmuş (71a/11)

cem^ç olmuşlar (80b/12)

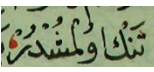
şabâh olmuş (81b/6)

hâşıl olmuşdur (83a/2)

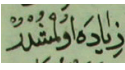
zâhir olmuş (83a/8)

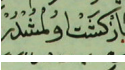
tenk olmuşdur (86b/2)

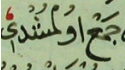
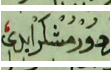
oturmuş (87b/7)

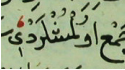
ziyâde olmuşdur (92a/2)

bâzgeşt olmuşdur (92a/3)

cem^ç olmuşdı (92a/7)

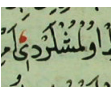
durmuşlar idi (92a/8)

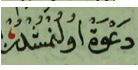
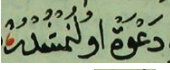
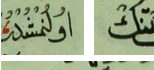
ceme olmuşlardı (96a/9)

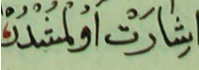
olmuşdum (97a/8)

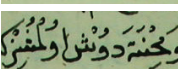
olmuşlardı (100a/8)

da^ç vet olunmuşdur (101b/2)

da^ç vet olunmuşdur (101b/6)

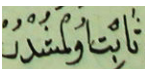
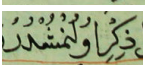
tenk olunmuşdur (101b/7)

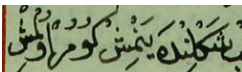
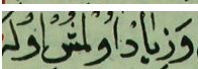
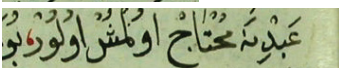
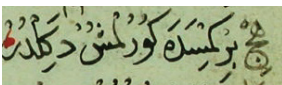
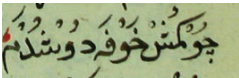
işâret olmuşdur (102b/15)

mihnet düş olmuşız (105a/2)

	vâkıf olmuşdur (106b/3)
	oturmuş (106b/7)
	meşğûl olmuş (107a/5)
	bî nihâye olmuş (107b/5)
	komuşdım (107a/13)
	bî nihâye olmuş (107b/5)
	ğarq olmuş (109a/4)
	süvar olmuş (109a/13)
	hâll olmuşdur (111b/6)
	ne vecihle olmuşdur (111b/11)
	taş olmuşdur (111b/15)
	şâbit olmuşdur (112/b14)
	zıkr olunmuşdur (113b/13)

2.2.2. -mİş Sıfat-Fiil Ekinin Dudak Uyumuna Girmiş Şekilde (-mUş) Yuvarlak Ünlülü Yazılan Bazı Örnekleri

	şeklinde yanmış kömür olmuş gördük (21b/2)
	olmuş ola (54b/3)
	‘abdına muhtâc olmuş olur. (75a/7)
	hiç kimsede görülmüş degildür (78b/7)
	çökmüş havfa düşdüm. (81b/12)

Aşağıdaki tabloda eserde geçen -mİş ekinin, sayısal durumunu anlatılmaktadır. Tabloda söz konusu ekin düz-dar-kalın (-mİş), düz-dar-ince (-miş), yuvarlak-kalın (muş), yuvarlak-ince (müş) hali ile kullanımı; ekin durumu (zaman, sıfat-fiil, kalıcı isim); şahıs zamiri olarak kullanımı; bildirme eki, geçmiş zaman hikâyesi ve fiil çatılarındaki kullanımı sayısal verilerle ortaya konmuştur.

Zaman Eki Göreviyle Düz-Dar Ünlülü (-mİş):

Kalın	Örnek	helâk olmuş	buyurmuş	+198
İnce	Örnek	düşmüş	düşünmüş	+229

Zaman Eki Göreviyle Yuvarlak Ünlülü (-mUş):

Kalın	Örnek	yutmuş	oturmuş	+64
İnce	Örnek	-----	-----	-----

Sıfat-Fiil Eki Göreviyle Düz-Dar Ünlülü (-mİş):

Kalın	Örnek	ôâdir olmuş	èaceb olurmuş	-----
İnce	Örnek	-----	-----	-----

Sıfat-Fiil Eki Göreviyle Yuvarlak Ünlülü (-mUş):

Kalın	Örnek	olmuş ola	olmuş gördük	+1
İnce	Örnek	çökmüş	görülmüş	-----

Kalıcı İsim Yapma Eki Göreviyle Düz-Dar Ünlülü (-mİş):

Kalın	Örnek	yetmiş	-----	+11
İnce	Örnek	-----	-----	-----

Şahıs Eklerindeki Yardımcı Ünlülerle Olan Durumu:

Şahıs Ekleri	Düz-Dar	Yuvarlak
1. Tekil Şahıs Eki	14	4
2. Tekil Şahıs Eki	1	2
3. Tekil Şahıs eki	Çok sayıda bulunmaktadır.	Çok sayıda bulunmaktadır.
1. Çoğul Şahıs Eki	7	0
2. Çoğul şahıs Eki	2	2
3. Çoğul Şahıs Eki	11	8

Şahıs eki	Dudak Uyumuna Uygun Şekilde Düz-Dar Yazılan	Dudak Uyumuna Uygun Şekilde Yuvarlak Yazılan	Dudak Uyumuna Aykırı Şekilde Düz-Dar Yazılan	Dudak Uyumuna Aykırı Şekilde Yuvarlak Yazılan
1. Telil Şahıs Eki	7	4	3	0
2. Tekil Şahıs Eki	2	0	0	0
3. Tekil Şahıs Eki	15	36	10	2
1. Çoğul şahıs Eki	2	0	1	1
2. Çoğul şahıs Eki	1	0	0	0
3. Çoğul şahıs Eki	1	6	1	0

Diğer Eklerle:

Ek	Sadece Düz-Dar Şekilde	Dudak Uyumuna Girmiş Yuvarlak Şekilde
Bildirme Eki	69	28
Geçmiş Zamanın Hikâyesi	12	10
Edilgenlik eki	7	4

Fiil Köklerindeki Ünlülerle Uyumu:

-mİş eki	Fiil Kökü İle Uyumlu Olan	Fiil Kökü İle Uyumsuz Olan	Eserdeki Diğer Örnek Sayısı
Kalın	kalmışdık	oturmuş	+27
İnce	Gelmişiz	düşünmüş	+7

Sonuç

Türkiye Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman fiil sonuna *-mİş* ekinin ses uyumlarına uygun şekilde eklenmesi ile ifade edilir. Ayrıca rivayet geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve *-miş*’li geçmiş zaman olarak da bilinir. Ek; Eski Türkçe, Orta Türkçe, Eski Anadolu Türkçesinde *βmİş* ve Türkiye Türkçesinde *-mİş*, *-mUş* şeklindedir. *-mİş* eki Çağdaş Türk lehçelerinde hem öğrenilen geçmiş zaman eki olarak hem de sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır. Özellikle de Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesi, Azeri Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde eskiden beri yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Kıpçak lehçelerinde *-mİş* ekinin haricinde *-gAn* eki de görülen geçmiş zamanı karşılamak amacıyla kullanılmıştır. Bunun yanında Karluk grubu Türk lehçele-

rinde ise *-mİş* eki sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır ve kalıcı isimler yapmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde dudak uyumuna girmeyerek daima düz ünlülü (*ƒmİş*) şekilde kullanılan bu ek, Osmanlı Türkçesi devrinde dudak uyumuna girmeye başlamıştır. Bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde ise tamamen uyuma tabi şekilde (*-mİş*, *-mUş*) kullanılmaktadır.

Bu çalışmanın konusu olan eserde - *mİş* ekinin dudak uyumuna uygun şekilde yuvarlak olarak eklendiği fiil çoğunlukla *ol-* fiilidir. Bu fiil 59 defa tespit edilmiştir. Diğer fiillerse *yut-*, *buyur-*, *otur-*, *ko-* ve *dur-* gibi fiillerdir. Bu fiillerin yuvarlaklık uyumuna giren örneklerde de kullanıldığı tespit edilmiştir. Eserde *-mİş* eki öğrenilen geçmiş zaman, sıfat-fiil ve kalıcı isim yapma eki göreviyle toplamda farklı fiillerle 497 defa kullanılmıştır. Bittabi öğrenilen geçmiş zaman eki işlevinde çok daha fazla örneği bulunmaktadır. Ek, *-mİş* şekliyle dudak uyumuna girip girilmediğine bakılmaksızın 429; *-mUş* şekliyle dudak uyumuna girmiş olarak ise 68 örnekte kullanılmıştır. *-mİş* öğrenilen geçmiş zaman ve sıfat-fiil eki olarak kalın-düz-dar şekilde 199, ince-düz-dar şekilde 230, kalın-yuvarlak şekilde 66 ve ince-yuvarlak ünlülü şekilde 2 defa tespit edilmiştir.¹⁸

Ekin incelenen eserdeki kullanım tablosuna bakıldığında, dönemle ilgili yapılan diğer çalışmaları destekler biçimde, 17. yy. Türkçesinde yuvarlak ünlülü köklerde de dudak uyumuna giren şekillerin artmaya başladığı görülmektedir.

Kaynakça

Develi, Hayati, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumları*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.

Duman, Musa, *Makaleler Eski Türkiye Türkçesinden Osmanlı Türkçesine*, İstanbul, Kesit Yayınları, 2013.

Ercilasun, Ahmet, *Türk Lehçeleri Grameri*, 3. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2012.

Erdal, Marcel, *A Gramer Of Old Turkic*, Leiden, Boston, Brill, 2004.

Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, 3. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2021.

Ersalan, Kemal, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.

18 Ekle aynı sesleri bulunduran **gümüş** kelimesi (95a/2) uyuma girmiş olarak eserde tespit edilmiştir.

Gabain, Annemarie von, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Ankara, Türk Dili Kurumu Yayınları, 2007.

Gülsevin, Gürer, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, 3. bs. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Hacıeminoğlu, Necmettin, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, 3. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008.

Karaağaç, Günay, *Çağatayca El Kitabı*, 5. bs., İstanbul, Kesit yayınları, 2012.

Kartaloğlu, Yavuz, *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni 16, 17 ve 18 Yüzyıllar*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi, Grameri Şekil Bilgisi*, 3. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Özkan, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, 3. bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 2009.

Sadybekov, Kurmangazy, “-miş/miş Sıfat-Fiil Eklerinin Tarihi Gelişimi Üzerine (Memlük Kıpçak Eserleri Örneğinde)”, *Turkish Studies*, volume 10/16, 2015; doi: <http://dx.doi.org/10-782//TurkishStudies.8787>

Tekin, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.

Türk, Vahit – Doğan, Şaban – Şerifoğlu, Yasin, *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*, İstanbul, Kesit Yayınları, 2016.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

